

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ
2021

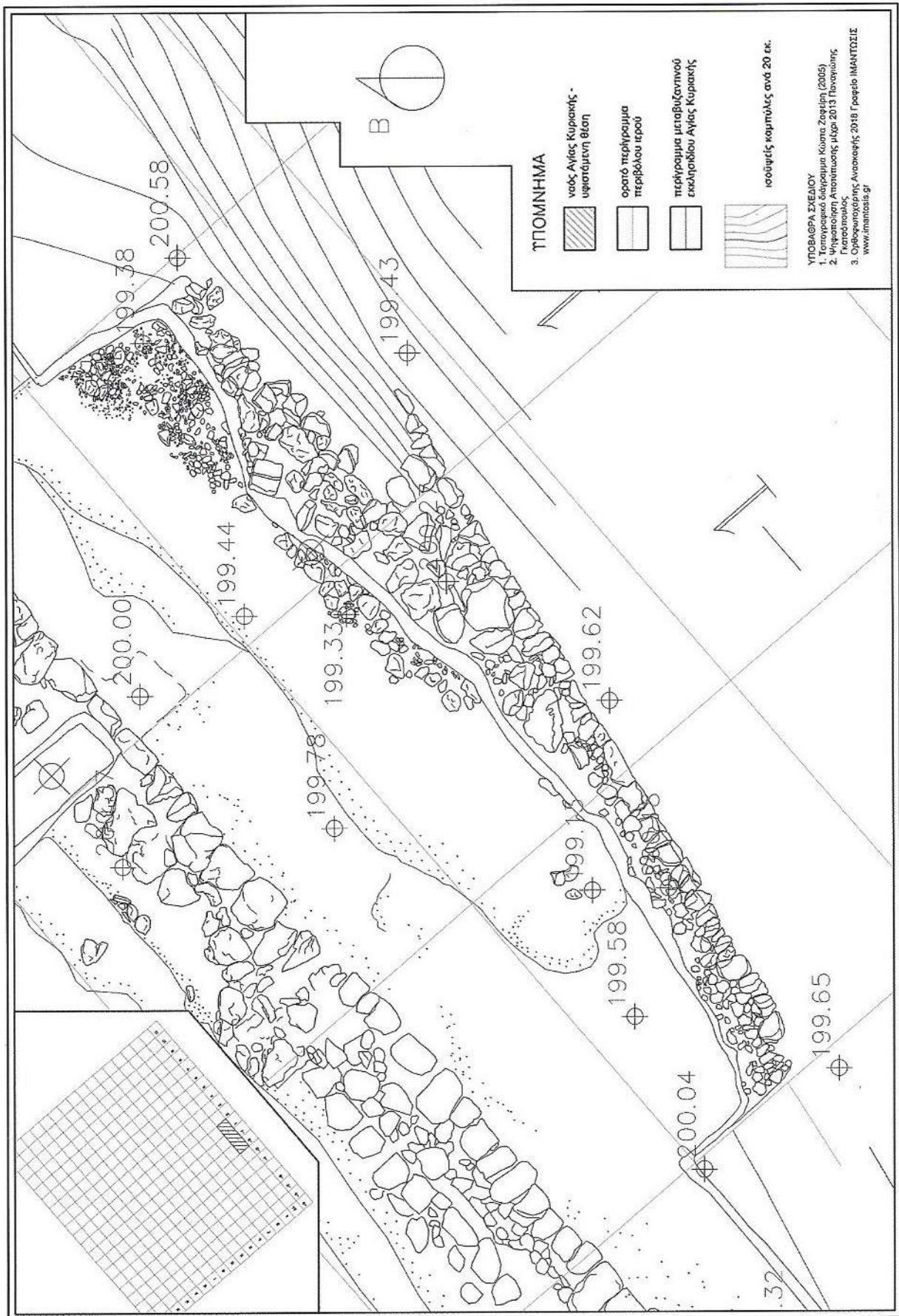

ΑΘΗΝΑΙ 2022

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΑΜΥΚΛΑΙΟΥ

Στόχο τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν κατὰ τὸ 2021 ἀποτέλεσε ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ διερεύνηση μίας ζώνης, μήκ. 15 μ. καὶ πλάτ. ἀπὸ 2 ἕως 4 μ., στὴ νοτιοδυτικὴ πλαγιά τοῦ λόφου τῆς Ἁγ. Κυριακῆς. Ὁ χῶρος ὀρίζεται πρὸς Β. ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ ὑστερογεωμετρικοῦ περιβόλου καὶ πρὸς Ν. ἀπὸ τὴν ἀπότομη κατωφέρεια τοῦ ἐδάφους (εἰκ. 1). Σκοπὸς αὐτῆς τῆς παρέμβασης ἦταν ἡ συστηματικὴ μελέτη τῆς ἀδιατάρακτης στρωματογραφίας, ἡ πλήρης ἀποκάλυψη πρὸς Ν. τῆς ἐπίπεδης ἐπιφάνειας τοῦ λαξευμένου βράχου ποὺ λειτουργοῦσε ὡς διάδρομος, καθὼς καὶ ἡ διερεύνηση τῆς ἰδιαίτερης γεωμορφολογίας σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ. Ὁ ἐν λόγω χῶρος παρουσίασε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀφοῦ προέκυψαν στοιχεῖα γιὰ τὶς χρονολογικὲς φάσεις καὶ τὴν ἐρμηνεῖα τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ, καθὼς καὶ γιὰ τὶς ὑποδομὲς του καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ συγκεκριμένου χώρου.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἐπιχώσεων, ἀποκαλύφθηκε ὁ φυσικὸς βράχος τῆς κιμηλιᾶς σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ὑπὸ διερεύνηση περιοχῆς, ὁ ὁποῖος ἐδῶ ἔχει ἀποκολληθεῖ στὸ μεγαλύτερο μέρος του, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ βορειότερο, ἐπίπεδο τμήμα του, δημιουργώντας ἓνα βαθὺ λάξευμα μὲ κλίση πρὸς Ν. Αὐτὸ τὸ λάξευμα ἀνακόπτεται κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου ὀρίου τοῦ χώρου ἀπὸ ἓναν λεπτὸ ἀναλημματικὸ τοῖχο πλάτ. περ. 0.60 μ. καὶ μήκ. 12 μ. Ἀπὸ τὴ θεμελίωσή του γίνεται κατανοητὸ ὅτι αὐτὸς εἶχε προσανατολισμὸ ΒΔ.-ΝΑ. καὶ πορεία σχεδὸν παράλληλη πρὸς τὸν γεωμετρικὸ περίβολο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀπέχει περ. 3-5 μ. (εἰκ. 2, πλαίσιο, σχ. 1). Ὁ τοῖχος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀδρούς ἀσβεστόλιθους μεγάλου μεγέθους στὴν ἐπιφάνεια ἑδρασης καὶ στὸ μέτωπό του, ἐνῶ μεσαίου καὶ μικροῦ μεγέθους λίθοι ἔχουν τοποθετηθεῖ ἐσωτερικὰ καὶ στὴν ἀνωδομὴ του.

Σχ. 1. Σχεδιαστική απόσπωση τής ΝΔ. πλαγιάς του λόφου τής Αγίας Κυριακής.

Από την θεμελίωση του τοίχου γίνεται κατανοητό ότι με αυτή την κατασκευή επιτεύχθηκε ή συγκράτηση του εδάφους από την διάβρωση, δημιουργώντας παράλληλα ισόπεδες επιφάνειες με επιχώσεις, που αντιστοιχούν σε δύο φάσεις της αρχαιότητας: την ύστερη γεωμετρική εποχή και το τέλος του 6ου αι. π.Χ. (είκ. 3). Πιο συγκεκριμένα, από την άδιατάρακτη στρωματογραφία εσωτερικά του τοίχου, προκύπτει ότι άμέσως πάνω από την κιμηλιά υπήρχε ένα ισχυρό στρώμα (Σ5) από ανοικτόχρωμα χρώματα κιμηλιάς που σποραδικά έμπεριέχουν ίχνη καύσης αλλά και μεγάλο αριθμό αδρών λίθων μικρού κυρίως μεγέθους, οι οποίοι έξυπηρετούσαν τον σκοπό της καλύτερης απορροής υδάτων (είκ. 3). Συναντήκον με αυτό και άμέσως ύψηλότερα ακολουθεί ένα στρώμα (Σ4) από εύθρυπτα χρώματα σκούρου καστανού χρώματος και λίγα βότσαλα, αναμεμειγμένα με τμήματα του φυσικού βραχώδους στρώματος της κιμηλιάς, ίχνη καύσης και όστα ζώων (είκ. 3). Περισυλλέχθηκε σημαντική ποσότητα εύρημάτων από τὰ όποια ξεχωρίζουν λίγα τμήματα μυκηναϊκών ειδωλίων τύπου Ψ', ένας μεγάλος αριθμός θραυσμάτων που προέρχονται πρωτίστως από άγγεία πόσεως και τελετουργικών της γεωμετρικής εποχής, με γνώριμα διακοσμητικά θέματα, όπως όμοκεντροί κύκλοι, πλέγμα και παράσταση πτηνών, καθώς και πολλά μεταλλικά αντικείμενα, όπως σφηκωτήρες και κρίκοι, δαχτυλίδια κ.ά. (είκ. 4-6).

Αυτά τὰ δύο στρώματα, πάχ. περ. 0.35 μ., αποτελούν δηλαδή τὸ πρώτο επίπεδο που διαμορφώθηκε συγχρόνως με την κατασκευή του αναλημματικού τοίχου δημιουργώντας έτσι μία ισόπεδη επιφάνεια που λειτουργούσε ως διάδρομος σε όλο τὸ μήκος της νότιας πλαγιάς του λόφου, κατά τὴ μετάβαση από τὸν 8ο στὸν 7ο αι. π.Χ. Από τὸν μεγάλο αριθμὸ τῶν κινητῶν εύρημάτων προκύπτει, επιπλέον, ότι ὁ χῶρος λειτούργησε παράλληλα και ως αποθέτης του υλικού που προήλθε από τις τελετουργίες τῶν Ύακινθίων κατά τὴν γεωμετρική κυρίως εποχή.

Αυτή ακριβώς ἡ έννοια του αποθέτη, ὁ όποῖος παράλληλα χρησιμοποιεῖται για τις ανάγκες της επίχωσης μίας περιοχής, αναδεικνύεται και στο έπόμενο στρώμα (Σ3), που ακολουθεί σε ύψηλότερο επίπεδο και χρονολογεῖται σύμφωνα με τὰ εύρήματα στην αρχαϊκή περίοδο (είκ. 3).

Ἐδῶ τὸ στρώμα, πάχ. 0.18 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ καστανόχρωμα χρώματα ἀναμεμειγμένα μὲ λίγα βότσαλα, ἀρκετὰ καμένα ὅσῃ ζῶων καὶ μεγάλη ποσότητα εὐρημάτων κυρίως τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., τὰ ὁποῖα σχετίζονται καὶ ἐδῶ μὲ τὶς πρακτικὲς τῆς γιορτῆς τῶν Ὑακινθίων. Ὑπερσχύουν ἀριθμητικὰ τὰ μικρὰ ἀγγεῖα καὶ προπάντων οἱ ἀρύβαλλοι, ἀλλὰ καὶ κρατηρῖσκοι, λάκαινες, ἀμφορίσκοι, κανθαρίσκοι κ.ἄ. (εἰκ. 7-8), ἐνῶ περισυλλέχθηκε καὶ ποσότητα μολύβδινων ἀναθημάτων ὅπως στεφάνια, μορφές πολεμιστῶν, θεοτήτων ἢ δαιμονικῶν μορφῶν, καθὼς καὶ ὀστέινα πλακίδια (εἰκ. 9).

Ἀπὸ τῆς σύστασης τῶν χωμάτων καὶ τὰ ἀντίστοιχα εὐρήματα στὰ στρώματα Σ2 καὶ Σ1, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς κατασκευαστικὲς λεπτομέρειες τοῦ τοίχου προκύπτει, τέλος, ὅτι καὶ κατὰ τὴ σύγχρονη ἐποχὴ ἢ κατασκευὴ λειτουργοῦσε ὡς ξερολιθιά πὺ συκρατοῦσε τὰ ἐδάφη μὲ τὰ ὁποῖα καλύφθηκε ἢ εὐρύτερη περιοχὴ γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν γεωργικῶν δραστηριοτήτων ἕως καὶ τὸν 20ὸ αἰῶνα.

Βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἔρευνας, τεκμηριώνεται ἀνασκαφικὰ ὅτι στὸ ΝΔ. τμήμα τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐξωτερικὰ τοῦ περιβόλου τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων, ὁ χῶρος λειτουργοῦσε ἀπὸ τὸν 8ο ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ὡς ἀποθέτης ἀλλὰ καὶ ὡς διάδρομος πὺ ἐκτεινόταν πρὸς Α. καὶ ὑποστηριζόταν ἀπὸ ἕναν ἀναλημματικὸ τοῖχο στὶς νότιες παρυφές του. Ἀποθέτες πὺ ἀνοίχθησαν σὲ πρηνές καὶ ἀποτέλεσαν χῶρο ἀπόρριψης συνόλων μεγάλης ποσότητας μικρογραφικῶν ἀγγείων ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς πὺ σχετίζονται μὲ ἔμπυρες τελετουργικὲς θυσίες, ἐντοπίστηκαν σὲ ἀρκετὲς ἄλλες θέσεις στὴν Ἑλλάδα¹. Ἐνα παράδειγμα πὺ παρουσιάζει πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα μὲ τὴν περίπτωση τοῦ Ἀμυκλαίου, εἶναι αὐτὸ τοῦ ἱεροῦ

1. Γιὰ παράδειγμα στὴν ἀκρόπολη τῶν Λειβήθρων Πιερίας ἢ στὸ ἀρχαῖκὸ ἱερὸ στὴ θέση Πλακωμένος Λεοντίου τοῦ Δήμου Νεμέας Κορινθίας: βλ. Ἄννα Παντῆ, Τοπικὴ κεραμικὴ ἀρχαϊκῶν χρόνων ἀπὸ τὰ Λεῖβηθρα, στὸ Μ. Τιβέριος κ.ἄ. (ἐπιμ.), *Ἡ κεραμικὴ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς στὸ Βόρειο Αἰγαῖο καὶ τὴν περιφέρειά του (700-480 π.Χ.)*. Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Συνάντησης, Θεσσαλονίκη, 19-22 Μαΐου 2011 (Θεσσαλονίκη: Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο Μακεδονικῶν καὶ Θρα-

τῆς Δήμητρας καὶ Κόρης στὰ Ἐβδηρα². Παρόμοια μὲ τὸ λακωνικὸ ἱερό καὶ ἐδῶ ὁ ἀποθέτης ὀρίζεται σὲ βάθος ἀπὸ ἓνα ἐκτεταμένο στρώμα ἀργῶν λίθων, τὸ ὁποῖο διευκόλυνε τὴν ἀπορροή τῶν ὑδάτων. Ἐπιπλέον, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὁ ἀποθέτης περιεῖχε καὶ ἐδῶ τὰ ἀπορρίμματα τοῦ ἱεροῦ, ὅπως π.χ. μεγάλο ἀριθμὸ μικρογραφικῶν ἀγγείων καὶ ποσότητες στάχτης μαζὶ μὲ καμένα ὄστὰ ζώων, δημιουργώντας ἔτσι ἓνα κατάλληλο ἐπίπεδο γιὰ τὴν ὁμαλὴ πρόσβαση στοῦ ἱεροῦ μέσω μίας κλίμακας ποὺ ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἀνατολικά.

Στὸ Ἀμυκλαῖο εἶναι φανερό ὅτι μέσα ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς παρεμβάσεις ὑποδομῆς ἢ νότια πλαγιά τοῦ λόφου, τὴν ὁποία χαρακτηρίζει πρωτίστως τὸ μνημειακὸ τμήμα τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ περιβόλου, προβάλλεται ὡς ἓνα ζωτικὸ τμήμα τοῦ ἱεροῦ, ἀφοῦ διαμορφώθηκε μὴ ἐπίπεδη καὶ εὐρύχωρη ζώνη ἢ ὁποῖα μπορούσε νὰ ἀξιοποιηθεῖ ποικιλοτρόπως στὸ πλαίσιο τῶν Ὑακινθίων.

Μελέτη ὑλικοῦ

Παρὰ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἐπέβαλε καὶ κατὰ τὸ 2021 ἡ ὑγειονομικὴ κατάσταση, ἡ μελέτη ὑλικοῦ ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τοῦ Ἐρευνητικοῦ

κικῶν Σπουδῶν, 2012) 113-128. Konstantin Kissas, Wolf-Dietrich Niemeier (ἐπιμ.), *The Corinthia and the Northeast Peloponnese: Topography and History from Prehistoric Times until the End of Antiquity: Proceedings of the International Conference, Organized by the Directorate of Prehistoric and Classical Antiquities, the LZ' Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities and the German Archaeological Institute, Athens, Held at Loutraki, March 26-29, 2009* (München, Hirmer, 2013) 1, 398-402.

2. Παρασκευὴ Μότσιου, Ὑδρίσκες ἀπὸ τὸ ἱερό τῆς Δήμητρας στὰ Ἐβδηρα: παρατηρήσεις γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ χρήση μικρογραφικῶν ἀγγείων σὲ ἱερά τοῦ Βόρειου Αἰγαίου, στὸ Ε. Μανακίδου, Α. Ἀβραμίδου (ἐπιμ.), *Ἡ κεραμικὴ τῆς Κλασικῆς Ἐποχῆς στὸ Βόρειο Αἰγαῖο καὶ τὴν περιφέρειά του (480-323/300 π.Χ.). Πρακτικὰ τοῦ Διεθνoῦς Ἀρχαιολογικοῦ Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 17-20 Μαΐου 2017* (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2019) 591-604.

Προγράμματος Ἀμυκλῶν κυρίων Dr. Adrien Delahaye (Γαλλική Σχολή Ἀθηνῶν) καὶ Dr. Christian Mazet (Γαλλική Σχολή Ρώμης), πραγματοποιήθηκε, συνεχίζοντας τὴν καταγραφή καὶ τεκμηρίωση τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες τοῦ 2020, 2019 καί, σὲ μικρότερο βαθμὸ, τοῦ 2018. Αὐτὸ τὸ ὕλικὸ προέρχεται ἀπὸ τὸν νότιο τομέα τοῦ λόφου καὶ εἰδικότερα τὸ τμήμα τοῦ πρώιμου, ὕστερογεωμετρικοῦ περιβόλου. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ βρέθηκαν μεγάλες μικτὲς ἀποθέσεις ἀναθηματικῶν ὑλικῶν, καθὼς καὶ ἀδιατάρακτες στρωματογραφικὲς ἐνότητες ποὺ χρονολογῶνται στὰ τέλη τοῦ 8ου ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.

Ἀπὸ τὴ μελέτη προέκυψε ὁ προσδιορισμὸς τοῦ χρονολογικοῦ πλαισίου τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ, καταγράφοντας τὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς του καὶ τῆς μνημειακῆς του ἀνάδειξης ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου ἕως τὸν 4ο αἰῶνα π.Χ. Σχετικὰ μὲ τὴ λακωνικὴ κεραμικὴ, αὐτὴ περιλαμβάνει ἓνα ἀνοιχτὸ θραῦσμα τύπου Laconian 1 ποὺ ἀπεικονίζει ἀνθρώπινο κεφάλι μὲ σχηματικὰ χαρακτηριστικὰ, μία μικρὴ διακοσμημένη κύλικα τύπου Laconian 2, ἀρκετοὺς διακοσμημένους καὶ πλαστικούς σφαιρικούς ἀρύβαλλους τοῦ 6ου αἰ., ἀρκετὰ θραύσματα λακωνικῶν κρατήρων καὶ κοθόνων μὲ μαῦρο γάνωμα, καθὼς καὶ ἓνα θραῦσμα ἀπὸ ἐπίνητρο μὲ ἀνάγλυφο διάκοσμο. Μεταξὺ τῶν εἰσηγμένων ἀρχαϊκῶν ἀγγείων, ξεχωρίζουν ἓνας ἀπιόσχημος ἀρύβαλλος καὶ ἓνα κορινθιακὸ μελανόμορφο ἀλάβαστρο, καθὼς καὶ ἓνα ἀττικὸ μελανόμορφο θραῦσμα. Στὴν κεραμικὴ τῆς κλασικῆς περιόδου ἀποδίδονται θραύσματα μεγάλων πινακίων μὲ μελανὸ γάνωμα καὶ ἀνάγλυφη ἢ ἐγχάρακτη διακόσμηση.

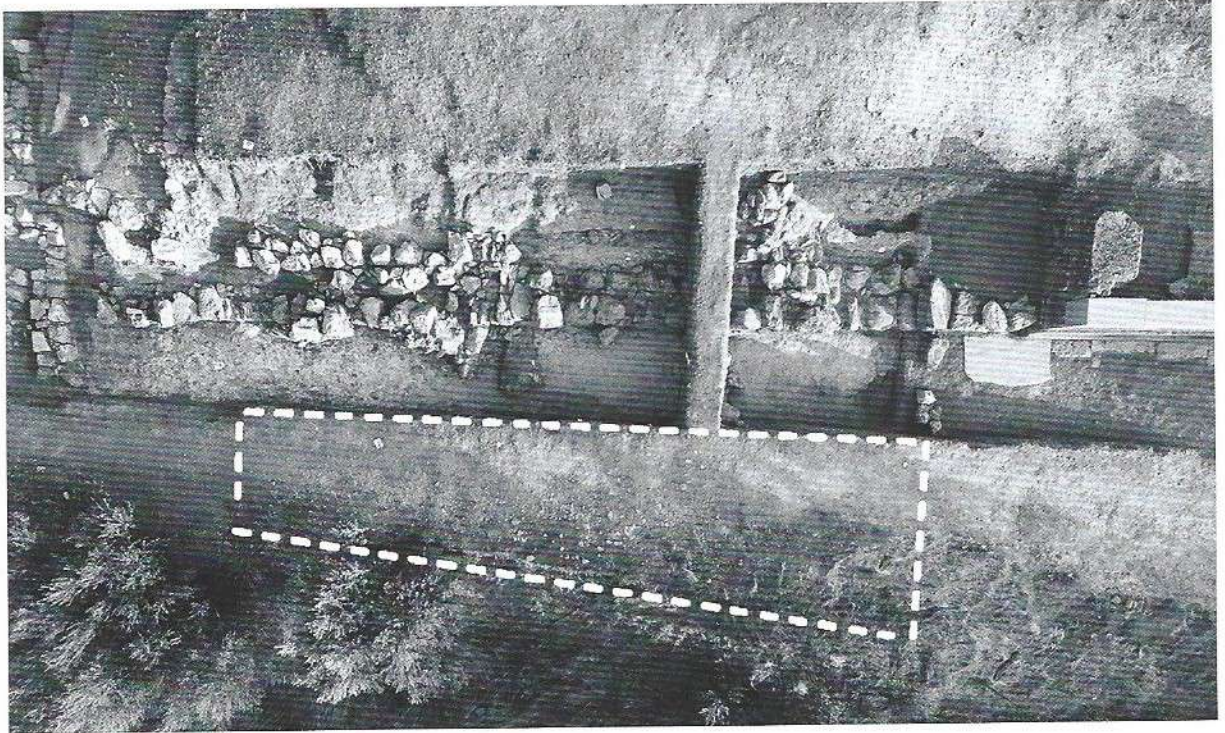
Ἐπιπλέον, ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες τοῦ 2018 ξεχωρίζουν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θραύσματα ἑνὸς πλαστικοῦ ἀρύβαλλου τύπου «pilgrim flask» καὶ ἑνὸς ἀνοιχτοῦ ἀγγείου μὲ κάθετα τοιχώματα, θραύσματα λακωνικῆς κύλικας μὲ μαῦρο γάνωμα καὶ δισκοειδῆ βάση. Τὰ 21 θραύσματα τῆς κύλικας συγκολλήθηκαν, παρὰ τὴν κακὴ κατάσταση διατήρησης καὶ τὴν ἔντονη διάβρωσή τους. Αὐτὸ τὸ ἀγγεῖο προέρχεται ἀπὸ μία πιθανὴ ἀπόθεση θεμελίωσης ποὺ βρίσκεται στὴν ἐσωτερικὴ δυτικὴ γωνία τοῦ λεγόμενου νότιου οἰκοδομήματος καὶ παρέχει ἓνα *terminus post quem* γιὰ τὴν

κατασκευῆ τοῦ ἐν λόγῳ κτιρίου στὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., τὴν περίοδο δηλαδή τῆς ἀνέγερσης τοῦ θρόνου καὶ τοῦ μνημειακοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ.

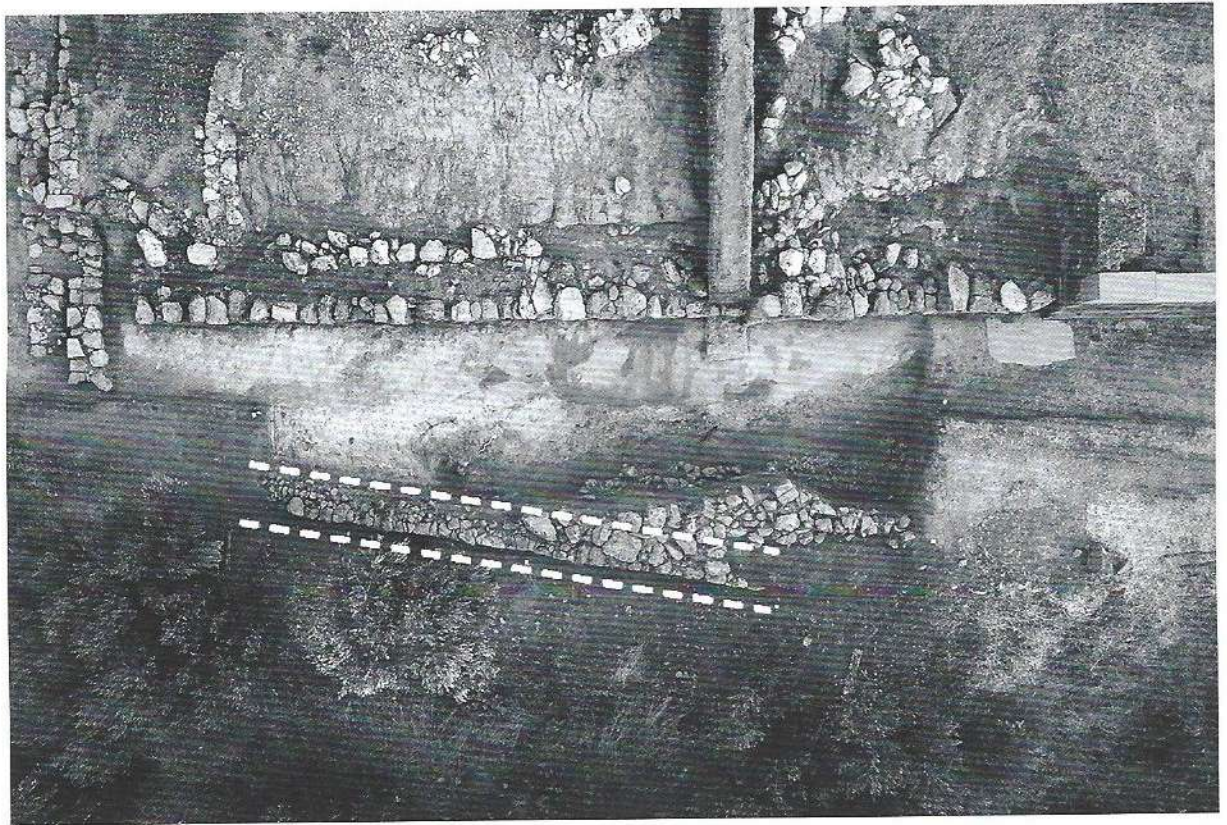
ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΙΖΟΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

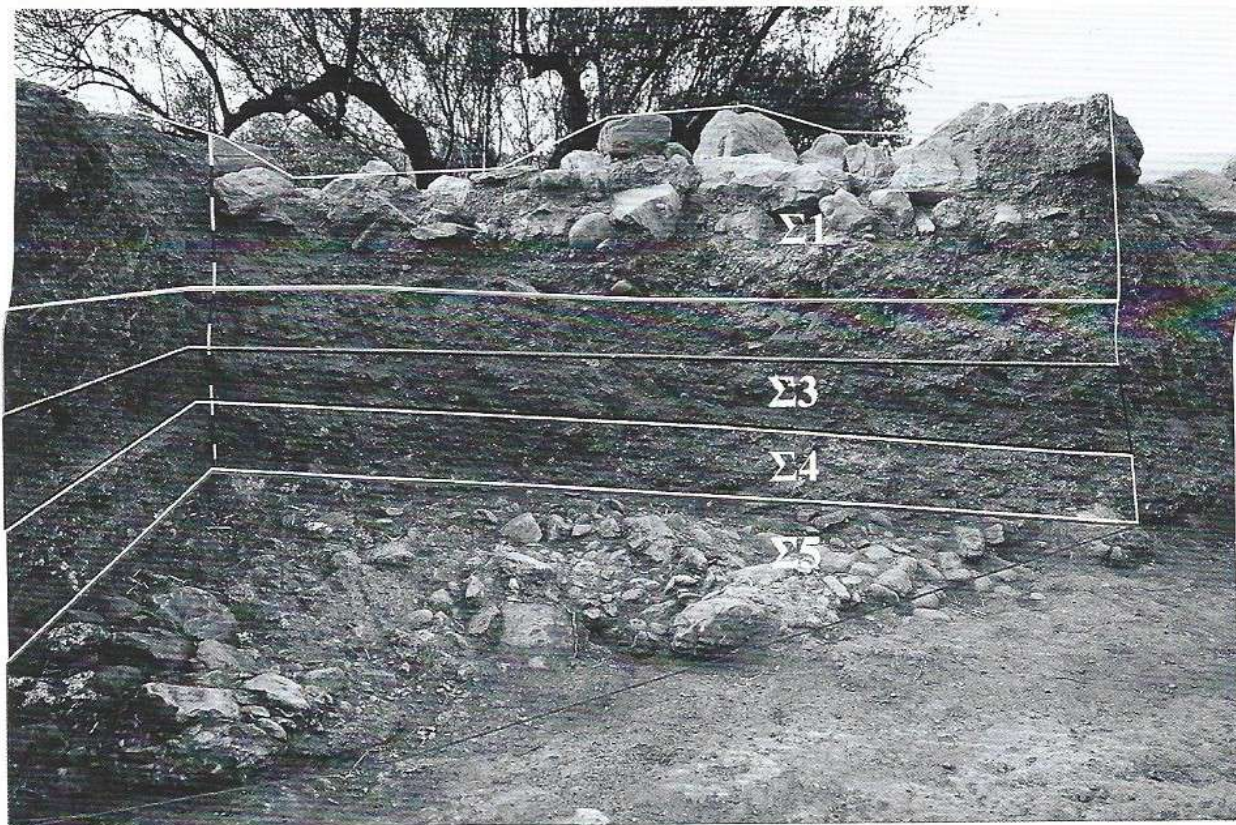
Στὶς ἐρευνητικὲς ἐργασίες αὐτοῦ τοῦ ἔτους πῆραν μέρος ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὑπεύθυνο τοῦ προγράμματος Σταῦρο Βλίζο, οἱ ἀρχαιολόγοι κκ. Adrien Delahaye, Nicola Nenci, Christian Mazet, Κωνσταντίνα Γιάνναρη, Δήμητρα Νικόλαρου, Παναγιώτης Σίδερης, Δάφνη Martin-Ζαφειράκου, ἡ μουσειολόγος Βασιλικὴ Ἰακωβάκη καὶ ὁμάδα φοιτητῶν ἀπὸ τὸ Μορφωτικὸ καὶ Ἐρευνητικὸ Κέντρο Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς κ. Ζωρζέτας Θεοφίλου.

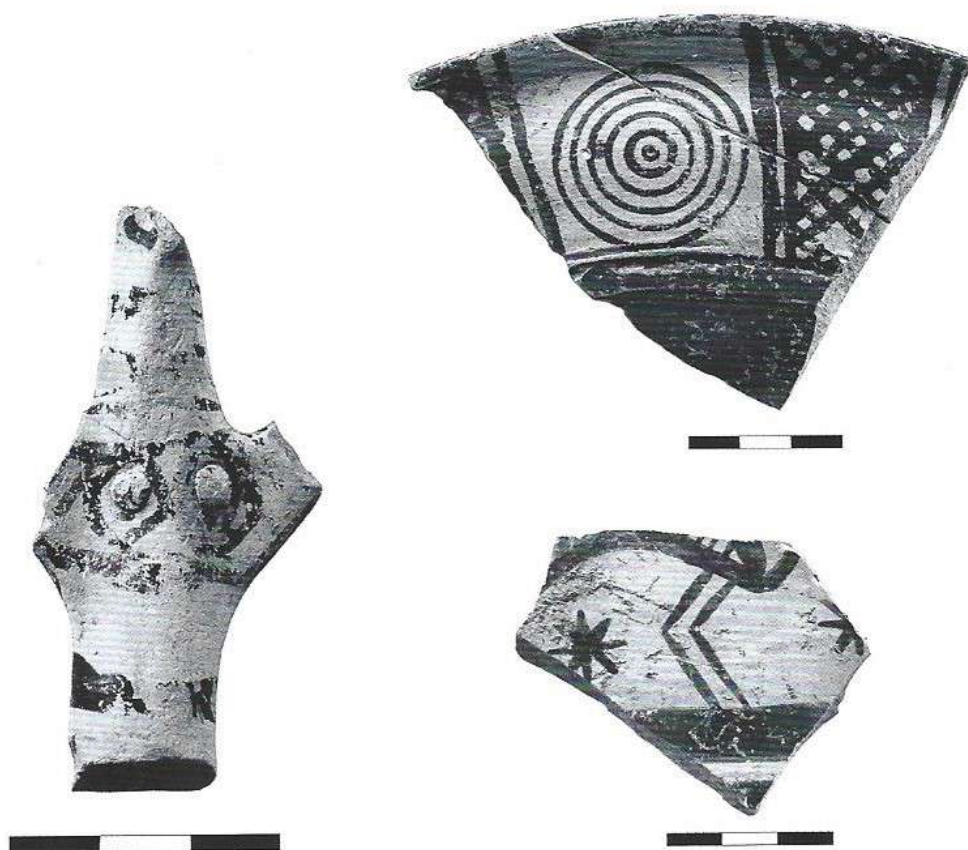
Είκ. 1. Ἡ ΝΔ. πλαγιά τοῦ λόφου τῆς Ἁγ. Κυριακῆς μετὸν ὑπὸ διερεύνηση χώρο σὲ πλαίσιο.

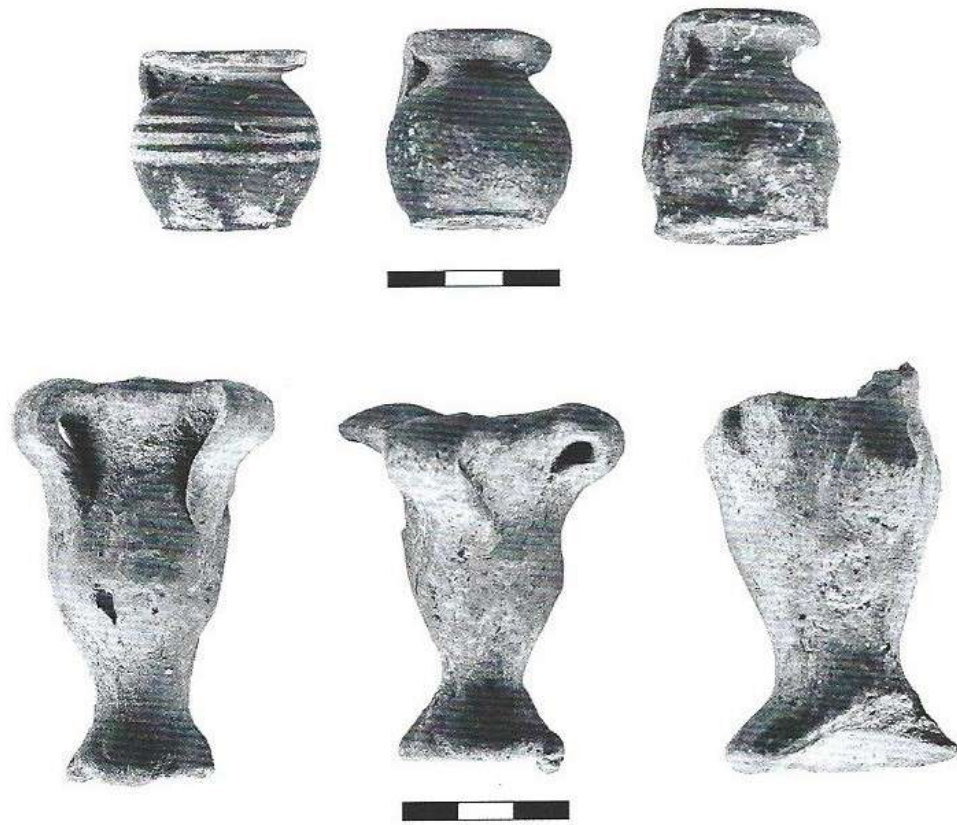
Είκ. 2. Ἡ ΝΔ. πλαγιά τοῦ λόφου τῆς Ἁγίας Κυριακῆς μετὰ τίς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες, μετὸν ἀναλημματικὸ τοῖχο σὲ πλαίσιο.

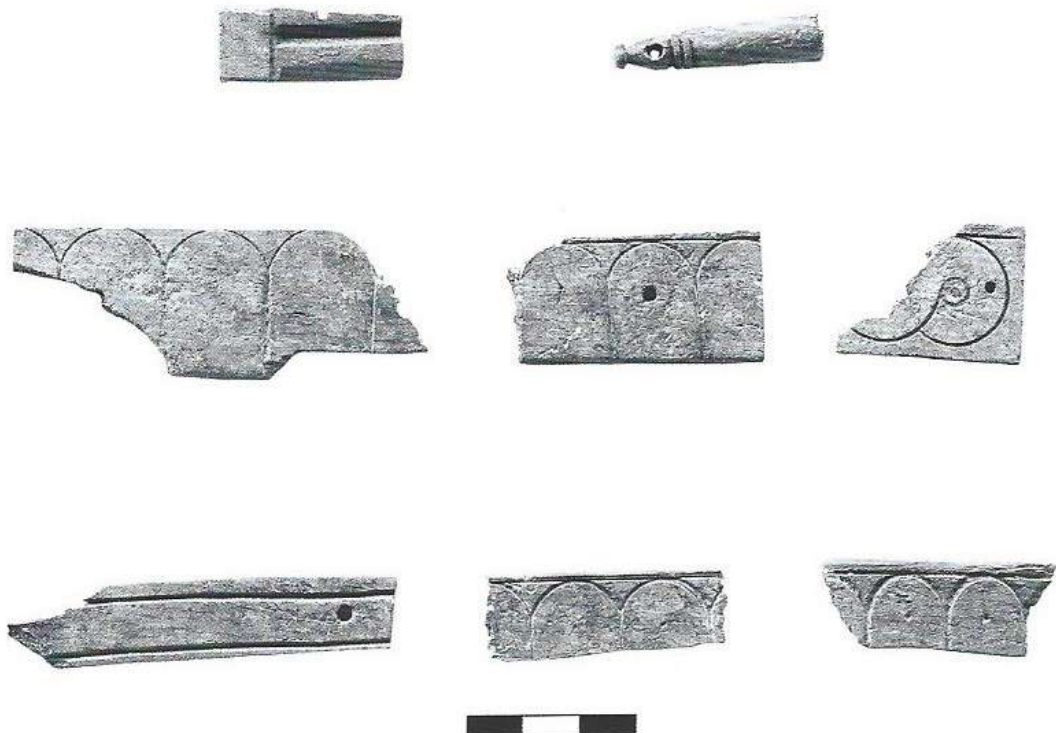
Εἰκ. 3. Ἡ στρωματογραφία στὸ ΝΔ. τμήμα τοῦ λόφου τῆς Ἁγίας Κυριακῆς.

Εἰκ. 4-6. Χαρακτηριστικὰ εὐρήματα τῶν πρώιμων φάσεων (Σ5-Σ4) στὴ ΝΔ. πλαγιά τοῦ λόφου.

Εἰκ. 7-8. Χαρακτηριστικά μικκύλα ἀγγεῖα ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (Σ3) ἀπὸ τῆ ΝΔ. πλαγιά τοῦ λόφου.

Εἰκ. 9-10. Ὅστενα ἀντικείμενα ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (Σ3) ἀπὸ τῆ ΝΔ. πλαγιά τοῦ λόφου.